ENCICLOPEDIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

Dan Horia Mazilu

Proiectul *Enciclopedia literaturii române vechi*, început în anul 2005 şi prevăzut a fi finalizat în noiembrie 2007, este unul dintre obiectivele prioritare ale Institutului de istorie şi teorie literară «G. Călinescu». Lucrarea se înscrie în aceeaşi arie tematică şi în acelaşi profil de cercetare cu *Encyclopedia Transylvanica* şi *Karpatenarum in den Mittel – und Westeuropäischen Quellen des 10-16 Jahrhunderts*, dar individualitatea sa constă în abordarea structurii culturii române vechi prin indicarea unor direcţii noi de cercetare, prin sublinierea valorii unor categorii de texte şi concepte mai puţin studiate, devenind un instrument de lucru pentru cercetarea europenă în domeniu. Aceasta nu înseamnă că destinatarii Enciclopediei vor fi doar specialiştii, ci prezentată într-o formă amplă, accesibilă, ce înfăţişează o istorie a scrisului românesc, lucrarea este dedicată unei largi categorii de cititori.

Enciclopedia literaturii române vechi este un proiect ştiinţific important, deoarece exegeza literară românească actuală deţine un set de volume (istorii literare, monografii etc), de ediţii, dar nu are o prezentare ordonată alfabetic cu scriitori români şi opere anonime ce se adresa unui public vorbitor de română, chiar dacă uneori se folosea ca mijloc de comunicare culturală o altă limbă. Literatura înscrisă în paginile acestei lucrări se desfăşoară de la primele mărturii scrise, cu un grad diferit de expresivitate, voluntară sau involuntară, până la scriitorii iluminişti a căror activitate constituie o altă etapă în evoluţia culturii române, aşadar în jurul anului 1780. Din perioada următoare sunt menţionate doar autorii sau aperele care continuă cu obstinaţie modalităţile de a scrie literatură, specifice secolelor anterioare, la scriitori precum: Naum Râmniceanu, Manolache Drăghici, Ion Sân Dobre de la Batişte ş.a. Nu sunt incluşi copiştii decât în măsura în care au intervenit în texte, iar în privinţa traducerilor, sunt introduse cele care, prin transpunere în literatura română, devin fapte de cultură, precum cărţile populare. Operele minore sunt admise în prezentări pe teme precum miniaturi de manuscrise, cărţi şi manuscrise, literatură juridică, versificaţie minoră etc. Convinşi că limita cronologică a scrisului vechi este în bună măsură o convenţie, dovadă fiind numeroasele

RITL, nr. 1–4, p. 359–367, Bucureşti, 2007

praguri evocate în cercetările de specialitate, sunt evitate aplicările rigide, fără a ignora succesiunea secvenţelor procesului literar românesc, care are drept principală trăsătură, continuitatea.

Prima parte a lucrării cuprinde autori anonimi, opere anonime şi capitole sinteză dedicate *literaturii inscripţiilor, literaturii documentelor, literaturii liturgice, literaturii juridice,* dar şi *literaturii eshatologice* ori *istorice.*

Partea a doua include reviste de specialitate, crestomaţii de literatură veche, termeni literari, specialişti în literatura veche (aproximativ 300 dintr-un număr total de 1000), acordându-se o atenţie deosebită celor din Basarabia. Cercetarea literaturii române vechi începe în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, odată cu articolele publicate pe această temă de M. Kogălniceanu într-un periodic din Germania. În cele aproape două secole care au trecut de atunci, s-a constituit un domeniu aparte al istoriei literaturii române, cu propriile lui problematici şi metode, domeniu ignorat – cu rare excepţii – de istoricii culturii române. Aşadar, investigăm acest domeniu de activitate reconstituind nu doar profilul specialiştilor, ci şi pe cel al revistelor, seriilor editoriale, colocviilor cu materiale editate etc.

Delimitarea istoriei literaturii de istoria documentelor scrise, clarificarea limitelor istoriei ca ştiinţă de sine stătătoare şi ale istorigrafiei ca artă literară, circulaţia nucleelor narative – pe de o parte, prin suportul paginii scrise, pe de alta, prin circulaţia cuvântului rostit, prin suportul imaginii pictate –, raporturile cuvântului cu muzica, de la simbioza hieratică la apariţia muzicalităţii poetice, accentuarea clară a specificului unei cercetări de istoria culturii (implicit istoria literaturii), spre deosebire de o cercetare de filologie sau de istoria limbii, sunt problemele esenţiale ale acestei lucrări. Metoda aleasă constă în stabilirea unui inventar de articole ce se referă la cuprinsul istoriei literaturii şi totodată la istoricul cercetării literaturii române vechi, prin investigarea tuturor izvoarelor posibile. Structura articolelor cuprinde prezentarea propriu-zisă, o bibliografie esenţială alcătuită din mai multe secţiuni: ediţiile principale ale operelor menţionate, reperele bibliografice esenţiale referitoare la autori şi opere, studiile specialiştilor incluse ca articole de sine stătătoare în lucrare. La finalul fiecărui articol sunt prezentate şi scurte extrase elocvente din scrierile la care se face referinţă. În scopul accentuării ideilor exprimate, fiecărui articol îi este anexată o imagine care să ilustreze estetica literară şi plastică specifică culturii române. De asemenea, sunt concepute articole cu profil sintetic, menite să devină o coloană vertebrală a Enciclopediei, un ajutor esenţial pentru cititorul contemporan, cum ar fi: *Literatura textelor liturgice, Istoriografia ca literatură, Cărţile populare ca materiale narative cu circulaţie europeană, Literatura documentelor, Literatură şi eshatologie, Naraţiuni în pictura murală, Literatură şi astrologie.*

Caracterul de cercetare poate crea o disproporţie în ceea ce priveşte dimensiunile articolelor. Atât gradul diferit de cercetare a textelor literare cât şi caracterul neomogen al culturii medievale scrise dă dreptul de a evita o reglementare rigidă în prezentarea materialului şi în compoziţia articolelor. D'Alembert, în prefaţa la *Encyclopédie* afirma că fiecare subiect are coloritul său, iar a reduce diferite genuri la un stereotip anume înseamnă a le amesteca. „Să-ţi permiţi ceva mai mult înseamnă să cazi în monotonie şi să-i plictiseşti pe cititori" (Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Societé de gens de lettres/Mis en ordre et publié par M. Diderot et D'Alembert, Paris, 175, T.1, p.XXXVI–XXXVII (Discours préliminaire des éditeurs)

Autorii doresc să confere acestei lucrări consacrate cunoaşterii culturii naţionale şi semnificaţia celebrării unui mare eveniment din istoria culturii noastre, împlinirea a 500 de ani de la tipărirea primei cărţi în ţările Române – *Liturghierul lui Macarie* (1508). În acelaşi timp, sperăm ca prin această lucrare să oferim culturii române încă un document în sprijinul definirii realei sale identităţi spirituale, într-un moment esenţial, cel al integrării în Uniunea Europeană.

Ofer în rândurile ce urmează, spre exemplificare, un articol ce figurează în lista de texte a acestei Enciclopedii.

BAROC. La o analiză mai atentă, literatura baroc din Europa de est şi sud-est (un astfel de „complex", configurat în scrisul românesc în ultima parte a veacului al XVII-lea şi pe parcursul secolului următor, are – în ultima vreme – destui susţinători şi dispune de o bibliografie însemnată) dezvăluie, peste tot, elaborarea unor sinteze de tip particular, naţionale, dar şi „regionale", „zonale", căci aici continuă să acţioneze canale de comunicare demult instituite şi menţinute de factori supranaţionali (de ordin confesional, în primul rând). De fiecare dată, aceste sinteze au apărut din în îngemănarea şi combinarea (în chipuri şi la „temperaturi" diverse) ale elementelor exterioare, receptate o dată cu fluxul înrâuririlor, cu datele furnizate de tradiţiile bine consolidate ale respectivelor culturi. Aceste culturi au propulsat spre planurile superioare fapte, unghiuri de analiză şi caracteristici de mare suprafaţă proprii barocului est – şi sud-est european, neîntâlnite în aria occidentală, capabile să alcătuiască profiluri distincte, bine individualizate.

Sigur că „izoglosele" care identifică trăsături comune ambelor „spaţii" (apusean şi răsăritean) nu sunt deloc puţine, căci – se ştie – Estul Europei, receptor al mai multor valuri de înrâuriri, a fost îndatorat – cel puţin în primele etape – culturilor şi literaturilor vestice. Este astăzi îndeobşte acceptată ideea

potrivit căreia pentru literatura ucraineană (cea care, alături de literatura bielorusă, a adăpostit primele configurări baroce în Răsăritul slav şi ortodox), mişcarea literară din Polonia a avut o importanţă decisivă. Literatura polonă, sincronizată în genere cu evoluţiile propuse de spiritualitatea vest-europeană, a jucat în această relaţie un dublu rol: pe cel de filieră pentru modelele şi înrâuririle apusene şi pe cele de furnizare a unor sugestii relativ originale, rod al unor neelaborări proprii. La rândul ei, literatura ucraineană îşi va asuma, pentru un lung interval de timp, funcţia de „placă turnantă", dirijând „valuri" de influenţi către est (barocul literar rus s-a alcătuit sub semnul acestor înrâuriri) şi sud-est, înspre ţările Române şi Serbia. Literatura română a asimilat trei (cel puţin) fluxuri distincte, care au transportat în spaţiul nostru „modele", „motive", „teme", „forma literare", ce gravitau în jurul nucleului primar al curentului şi în preajma unor constante şi de sensibilitate baroce. Întâiul dintre aceste fluxuri (deşi ele au lungi secvenţe concomitente în timp) a fost cel stabilit între literatura română şi cea ucraineană (fără a omite, desigur, participarea polonă a acestor legături). În seama acestor contacte se aşează, de regulă, interesul scriitorilor noştri – începând cu prima jumătate a veacului al XVII-lea – pentru stihuri heraldice şi pentru tipăriturile epocii lui Petru Movilă, interes care, pe măsura diversificărilor aduse de timp şi de sporirea informaţiilor, va cuprinde şi alte „genuri" literare, precum proza oratorică, eseistica emblematică ori literatura polemică.

Către sfârşitul secolului al XVII-lea („dotare" ce ţine cont mai ales de frecvenţă) începe să se insinueze influenţa literaturii neogreceşti (ea „debuta" prin 1690, când mitropolitul Dosoftei tălmăcea prologul tragediei *Erofili* a creatorului Gheorghios Chortatzis), cu o mare pondere în exercitarea transferului de „informaţie literară" barocă în întreg Sud-Estul european. Acceptată şi integrată fără dificultăţi, pe fondul unor date consonante deja încorporate, această înrâurire grecească aducea în mediile româneşti o literatură ce renăscuse apelând atât la cultura bizantină (şi la filosofia antică, pusă de acord cu morala creştină), cât şi la operele scriitorilor italieni (pe care intelectualii cretani, de pildă, beneficiari ai instituţiilor de învăţământ din peninsulă, i-au cunoscut nemijlocit), harnici şi ingenioşi prelucrători ai unor subiecte împrumutate din acelaşi tezaur antic, sau autori de scrieri originale. „Importul" de baroc italian în literatura grecească este de domeniul evidenţei. Cărţi celebre, precum *De gli scherzi geniali* a veneţianului Gian Francesco Loredano, sunt traduse în greceşte şi ajung, în acest înveliş, până în ţările Române; se ivesc prelucrări – multe piese de teatru – după scriitori faimoşi (ca Tasso) sau după autori mai puţin cunoscuţi (precum Giambattista Giraldi-Cintio sau Luizi Groto). Cărturarii şi literaţii greci din veacul al XVII-lea şi de mai târziu au

îndeplinit astfel un nobil şi deloc uşor travaliu „transportând" o parte din valorile artistice pe care le crease Occidentul în zona Europei de sud-est. Uneori, prin această „mediere" grecească au pătruns scrieri pe care italienii le realizaseră prin prelucrarea unor texte mai vechi (franţuzeşti, adesea) confirmând aplicarea creatorilor barocului spre producţiile medievale, pe potriva mentalităţii şi gustului europeanului post-renascentist. Aşa stau lucrurile cu romanul *Erotocrit* al lui Vincenzo Cornaros, un alt mare „cretan" din secolul al XVII-lea. Această carte (extrem de populară între greci), tradusă în româneşte de trei ori şi agreată mult de consumatorii de literatură, est e o „localizare" după acea *Innamoramento di due fidelissimi amanti* (Roma, 1621); pentru a cărei compunere Angelo Albani Orvietano folosise substanţa unui mai vechi roman cavaleresc provensal – *Paris et Vienne*.

Alături de aceste receptări „mediate" au existat şi contacte cu barocul apusean, concretizate în absenţa unor mijlocitori, probe incontestabile ale uşurinţei cu care literatura română a asimilat sugestiile generoase ale curentului baroc ce s-a propagat cu o remarcabilă forţă pe un spaţiu întins. Fără a fi ultimul ca apariţie şi instalare (pentru că în Transilvania asemenea legături s-au stabilit, cu profituri certe pentru scriitorii români, încă din secolul al XVII-lea), acest flux încheie, cronologic, seria căilor prin care literaţii noştri din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea s-au informat în legătură cu experienţele barocului european. Modalităţile de concretizare vor depăşi acum posibilităţile limitate de care dispunea simpla receptare prin tălmăcire (deşi traducerile nu contenesc: *Aventurile lui Telemac* de Fénelon vor fi traduse în 1772 de un anume Constantin Stănescu şi apoi, la începutul veacului al XIX-lea, de Petru maior; apare în româneşte – după o versiune grecească datorată lui Ion Rali – romanul *El Criticón* de Balthasar Grecián şîn 1794, sub titlul *Critil şi Androniuţ*; în 1783, cu cheltuiala lui Iordache Darie, se tălmăcea, direct din franţuzeşte, romanul *Alcidalis et Zélide* al lui Vincent Voiture, reprezentant tipic al barocului galic), avansând către o asimilare de tip creator. Înrâuririle literaturii baroce vest-europene – rod al lecturilor şi al instrucţiei –, interpretate în chip personal şi remodelate în opere originale de o întreagă generaţie de scriitori români, vor participa, între altele, şi la configurarea acelui *baroc* (un *baroc întârziat*, aplicat unor texte ce proveneau, ideologic, iluminismului) ce poate fi identificat în mentalitatea literară a unor poeţi ai şcolii Ardelene, în mijloacele de realizare artistică pe care le evidenţiază scrierile lor (Ion Budai Deleanu cu *ţiganiada* şi *Trei viteji*, Vasile Aaron cu *Anul cel mănos* şi *reporta din vis*, Ioan Barac cu *Filis adormită* şi *Cercul timpului*, Gheorghe Toma Peşacov cu *Dezmierdarea poeticească*, teatrul epocii, prelungire a „teatrului de colegiu"), ce cultivă bizareria, aglomerarea, depăşirea unor „măsuri" îndeobşte acceptate

(Mircea Popa). Baroc este şi scrisul lui Petru Maior, cel deprins cu ortografia lui Paolo Legneri şi gândul teoretizant al retoricianului Ioan Mlnar-Piuaru.

Chestionată în legătură cu posibilitatea de a-şi legitima apartenenţa la „lumea literară barocă" (acea „mişcare europeană generală, ale cărei convenţii şi al cărei stil literar pot fi caracterizate destul de exact şi încadrate în limite cronologice destul de înguste, anume de la ultimele decenii ale secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea „– René Wellek), textele scriitorilor români răspund, în genere, convingător. Pot fi evocate, desigur, complicatul mecanism al antitezelor pus în mişcare de Antim Ivireanu („principiul antinomic" aflându-se în setul de bază al retoricii barocului) ori frazele ce ţintesc să stârnească „cutremurarea" (un soi de „meraviglia" localizată) din didahiile aceluiaşi. La fel de baroce sunt acele versuri care ţintesc a produce „stupoare" în curgerea unui poem ce meditează pe o temă gravă (stihul „Ceriul de noi bate jocurie..." din poemul *Viiaţa lumii*), investirea ingenioasă a unui???+ cu atribute „concettiste" (*sapa*, ca simbol al sfârşitului???, din amintitul poem al lui Miron Costin), ca şi tălmăcirea – surprinzătoare, fără doar şi poate – a unei steme (cercetarea „emblemelor era insistent recomandată de retoricile timpului" în cuprinsul unei predici (Antim Ivireanul, *Cazanie la Sfinţii apostoli Petru şi Pavel*).

Exista, fără îndoială, în epocă, un public avizat. Această presupunere se sprijină pe pătrunderea – consistentă – a feluritelor percepte şi modele baroce în „îndrumarele de versificaţie" care intrau în structura cărţilor de gramatică. Ar putea fi pomenit micul *tratat de prozodie* pe care Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, cel şcolit la Kiev, îl include în gramatica sa şi unde „jocurile de meşteşug" („tehnopegniomul cel ritoricesc [...] este acela întru carele prin shimata, adică prin închipuiri, şi prin tropuri, adică chipuri, să naşte meşteşugurile...") sunt agreate cu deosebire.

Baroc este şi acel „curent subteran" care condiţionează (căci marchează structurile de adâncime) o adevărată (şi copleşitoare) „vocaţie a instabilităţii", dirijând contemplarea universului sub semnul mobilităţii, al fragilităţii şi nonperenităţii. Evenimentele scurse, istoria deci, dar şi alcătuirile din imediata contemporaneitate sunt analizate prin prisma acestei instabilităţi (apăsătoare în planul sensibilităţii) ce generează nesiguranţă. Istoricii fac loc în judecăţile lor încheierilor furnizate de această „stare de spirit" tensionată (divers motivată) şi instituie „labilitatea norocului" între învăţămintele majore ce pot fi degajate din cercetarea întâmplărilor trecute. „Aşijderea a nedejdui – preciza Nicolae Costin în predoslovia *Letopiseţului ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, utilizând desigur o frază găsită de tatăl său, Miron, la Quintus Curtins Ruffus –,

a nu să teme şi pre norocul – carele nicăiure multă şadere la un loc nu are – cum să mută biruitorul, cum să veselêşte de izbândă..."

Neignorând posibilităţile puse la îndemână de motivul „sorţii alunecătoare" (cu tratările adiacente), poeţii se grăbesc şi ei să le folosească în compuneri foarte diverse ca factură. La o margine a acestui larg evantai se află poemul filosofic al lui Miron Costin, iar la cealaltă poate fi plasat romanul filosofic şi pastoral (în versuri) *Reporta din vis* (unde *metamorfoza* şi *labirintul* domină), al cărei autor – Vasile Aaron – comentează nestatornicia lucrurilor omeneşti şi inexorabila deşertăciune care le subminează, sprijinindu-se pe motivele literare *fortuna labilis* şi *ubi sunt?*.

De al înălţimea acestor încheieri, literaţii Barocului românesc pornesc (în texte felurite ca factură) acţiunea de *moralizare*. Aplecarea, obstinată, spre descifrarea răsfrângerilor psiho-sociale ale „faptelor literare" încorporate în discurs, concretizată în veritabile programe de corijare a semenilor, constituie o trăsătură de primă mărime a literaturii române baroce. Literatura de moralizare, dar şi celelalte categorii de texte pun în circulaţie o imensă cantitate de proverbe, apoftegme şi scatenţe. Sensul etic, învăţătura, pilda şi îndemnurile spre îndreptare şi încadrare în normă (de unde şi aerul cumva „clasicizat" al acestor scrieri) sunt mereu solicitate faptelor narate şi cu deosebire subliniate cititorului de aceşti moralişti ce nu rămân nici un moment străin de frământările vieţii politice din ţară.

Între factorii care au generat trăsăturile tipologic specifice ale barocului literar răsăritean (şi, în cadrul lui, ale celui românesc) o poziţie importantă este reclamată de *tradiţia literară bizantină*. În cultura românească, marea literatură bizantină (cu „trimiterile" ei către Antichitate), scrierile patristice, „beletristica" (genurile avizate de Biserică, dar şi altele) se aflau în depozitele locale, reprezentau bunurile culturale consultate consecvent, îşi găseau locul în bibliotecile cărturarilor, erau citite şi folosite. *Retorica bizantină*, continuatoare a acelei „ştiinţe" care, în Antichitatea târzie, atinsese o înflorire remarcabilă, constant prezentă între instrumentele de formare intelectuală, trebuie aşezată şi ea în rândul factorilor ce au condiţionat configurările distincte. Profilul barocului literar românesc s-a definit, adăugându-se, încă o notă specifică, şi în urma *relaţiilor cu folclorul*. Au fiinţat nişte foarte interesante raporturi de „interacţiune" între literatura cultă (barocă) şi complexul culturii populare. Se vorbeşte astfel despre un proces de „barochizare" a unor texte literare „ne-baroce", metamorfoză ce se poate instala printr-o serie de intervenţii produse în timpul transmiterii „prin citire" a unor scrieri, intervenţii ce ţin de „tipul de lectură" şi de „angajamentul retoric" pe care îl presupune codul utilizat (Ion Istrate). Tot

nişte prefaceri, datorate de această dată circulaţiei şi chiar modificării ţelurilor iniţiale ale scrierilor, presupune şi „folclorizarea" (prin copiere, reproducere, interpretare şi transmisie orală) a unor compuneri – creaţii culte datorate, în majoritatea cazurilor, „literaturii de colegiu" – ce dezvoltau teme şi motive baroce (Mircea Popa). Acest *baroc popular* astfel alcătuit cultivă cu precădere comicul, burlescul, vorba în doi peri vecină câteodată cu trivialul, farsa, situaţiile groteşti etc. şi dovedeşte că în atmosfera culturală a timpului – în afara mediilor care consumau literatură „serioasă", existau nişte constante modelatoare înzestrate cu o mare capacitate de organizare şi influenţare a „gustului" mijlociu.

Racordarea macrostructurii genurilor la setul formelor literare practicate în Europa de apus (despre alte funcţii asumate de Baroc în spaţiul romanesc vezi mai jos, acest *Dicţionar*, articolul despre *Umanism*), transformarea în Răsărit a principalelor genuri şi epocii, sistematizate – în Vest – de către renaştere, au fost săvârşite de literaţii barocului. În realizarea acestei apropieri – decisivă pentru modernizarea şi „europenizarea" macrostructurii genologice româneşti –, care a desăvârşit concertarea cu mişcările continentale, poate fi identificată una dintre cele mai importante funcţii exercitate de Baroc în această parte a Europei (chiar dacă alte centre de iradiere şi unele dintre anchilozantele preocupări cărturăreşti, fixate de tradiţie, n-au putut fi complet eliminate). Beneficii majore de pe urma acestor înnoiri – în fond o masivă restructurare a sistemului, produsă şi în urma unor necesităţi interne – au dobândit, în literatura română, *poezia* (cu specializări care acoperă o „scală" întinsă, de la „meditaţia filosofică" până la epopeea „în travesti"), *proza oratorică* („gen" ce a produs vârfuri incontestabile şi în oratoria ecleziastică şi în cea laică), *romanul* (e destul să amintim *Istoria ieroglifică*) şi, binenţeles, *teatrul* (cu văditele sale legături cu *teatrul şcolar*, baroc prin excelenţă şi ajuns într-o Transilvanie, unde s-au conservat şi cele mai vechi texte: *Voinicul şi fata, Comedia ambulatoria alumnorim, Occisio Gregorii în Moldovia vodae tragedice expressa, A scolasticilor de la Blaj facere...*).

REPERE BIBLIOGRAFICE

Adrian Marino, *Dicţionar de idei literare*, vol. I, Bucureşti, Editura Eminescu, 1973, p. 225–253; Doina Curticăpeanu, *Orizonturile vieţii în literatura veche românească*, Bucureşti, Editura Minerva, p. 123–180; Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976;

Edga Papu, *Barocul ca tip de existenţă*, vol. I–II, Bucureşti, Editura Minerva, 1977; „revista de istorie şi teorie literară", XXVI, 1978, nr. 1 (dezbatere pe această temă); Alexandru Duţu, *Modele, imagini, privelişti*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979; Mircea Popa, *Tectonica genurilor literare*, Bucureşti, Editura Cartea românească, 1980, Ion Istrate, *Barocul literar românesc*, Bucureşti, Editura Minerva, 1982; Alexandru Duţu, *Umanisme, Baroque, Lumières. L'example roumain*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1984; „Cahiers roumains d'études littéraires", 1986, nr. 4 (dezbatere consacrată acestei chestiuni; semnează: Al. Duţu, Edgar Papu, Tudor Păcurariu, Mihai Zamfir, Dan Horia Mazilu, Romul Munteanu, Cornel Mihai Ionescu, Dolored Toma, Dim. Păcurariu, Ileana Mihăilă); Cătălina Velculescu, *Elemente de baroc*, în *Între scriere şi oralitate*, Bucureşti, 1988, p. 76–95; Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 1994, p. 237–438; Idem, *Literatură română barocă în context european*, Bucureşti, Editura Minerva, 1996, p. 5–24; Adrian Babeţi, *Studiul introductiv* la Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, Editura Minerva, 1997, p. V–XXV; Idem, *Bătăliile pierdute. Dimitrie Cantemir. Strategii de lectură*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998; Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinţ al literelor*, Bucureşti, Editura Elion, 2001, p. 153–190; Gabriela Gabor, *Lumea brâncovenească. Eseu în istoria civilizaţiei româneşti*, Bucureşti, Editura Ars docendi, 2002; Lavinia Bănică, *Forme şi motive baroce în literatura română din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2005.